

Gravudstyr og mønter fra 1000-tallets gravpladser på Bornholm

Af Hanne Wagnkilde

1. Indledning

”Ved den Yngre Jernalders Slutning trængte Bornholmerne meget til anvisning på nye Idéer og Impulser, hvilket Asalæren umuligt kunne give dem, og derfor var Vejen også beredt for Kristendommens indgang på Øen”.

Sådan indleder den bornholmske kirkehistoriker Karl M. Kofoed sit værk ”Bornholms Kirkehistorie”, der udkom i 1920. Kofoed tænkte formentlig på, at Bornholm blev kristnet af Ansgar på vej til Birka i 831. Imidlertid overser han – måske med vilje for at fremstille bornholmerne i et fromhedens lys ved at være tidligt kristnede – at Adam af Bremen malende beskriver Bornholms kristning.

Hamburgkanniken forklarer, at kristningen af bornholmerne havde trukket ud, fordi den fordrukne Lunde bisp Henrik, der tidligere havde været bisp på Orkneyøerne under Knud den Store (1019-1035), lod stå til, hvad hedenskab angik. Henrik endte da også med at gå til grunde i sin formastelighed, idet han åd og drak så meget, at han sluttelig sprak. Herefter kom Bornholm under Dalbybispen – den fromme Eginio – og nu kom der gang i missionen. Eginio talte så godt for sin sag, at bornholmerne under hans prædikener blev så rørte, at de straks lod sig døbe og tilbød ham al deres rigdom i form af guld og sølv. Bispen bad dem selvfølgelig om at bygge kirker for pengene. Begivenheden henføres til Svend Estridsens regeringstid (1047-1074), d.v.s. ét hundrede år

efter, at Harald Blåtand kundgjorde på Jellingstenen, at han havde kristnet danerne. Skildringen af Henriks grumhed har formentlig til formål at håne den engelske kirke og forherlige den tyske kirke, som Adam af Bremen tjener.¹

Knytlinge-sagaen, der er en del af Jomsvikingerne Saga og således en yngre kilde, refererer også til trosforholdene på Bornholm. Her berettes om Blod-Ejgil, Knud den Helliges (1080-1086) foged på Bornholm. Ejgil foretager ifølge sagaen ukristelige sørøverier i Østersøen, og da han nægtede at skrifte om sin udåd, lod kongen ham henrette. Sit tilnavn fik Ejgil ifølge sagaen ved i kamp at drikke vand, blandet med fjenders blod, fra bunden af sit skib.

Vor ældste skriftlige kilde om Bornholm nævner ikke kristningen. Alligevel skal Wulfstans udsagn om, at Bornholm ca. 890 har sin egen konge, nævnes her. Ordene er nedfældet, mens Wulfstan foretager en rejse i Østersøen fra Hedeby til Truso (Elbing i Danzigbugten) for den angelsaksiske konge Alfred den Store. Udsagnet vidner om, at Bornholm i slutningen af 800-tallet er en fasttømret enhed, der endnu ikke er under forvandling til en del af et større rige. Øen har således formentlig ikke haft mindste hang til kristendom under selvstændigheden, som det tidligere blev antaget af historikeren Karl M. Kofoed.

Fig. 1. Luftfoto af Ndr. Grødbygård og Runegård i Åker sogn. Nord er opad. 1: Gravplads med 27 grave fra 1000-tallet ved Runegård. 2: Gravplads med 516 grave fra 1000-tallet ved Ndr. Grødbygård. Foto: Bornholms Museum 1998.

De skriftlige kilder giver således modstridende oplysninger om tidspunktet for kristendommens indførelse på Bornholm. Kilderne er gennem tiderne blevet underlagt mangehånde kildekritik og er gransket igen og igen for om muligt at aftvinge dem nøjagtigere udsagn om kristningen. I mangel af supplerende arkæologiske vidnesbyrd, og derfor med na-

turlig, traditionel overbetoning af de skriftlige kilders sandhedsværdier, har kristningen kunnet hævdes indført så tidligt som 831 og så sent som 1086 - en periode på mere end 250 år. Skønt kristningen ingenlunde er sket over en nat, men er en langvarig proces, er det dog med de nyeste gravfund fra Bornholm lykkedes at tidsfæste trosskiftet lidt nærmere.

Dateringen af mønter i bornholmske grave vidner om, at kristne, store gravpladser anlægges lige omkring år 1000.² Det var ca. 170 år efter Ansgars, ca. 60 år før Eginos og Svend Estridsens samt 80 år før Knud den Stores virke, men kun ca. 30 år efter at Harald lod riste runer på Jellingstenen. De nye dateringer af kristne grave fastslår, at Bornholm med hensyn til tidspunktet for indførelsen af kristendommen nogenlunde følger det øvrige Danmark, men at der i vid udstrækning blev givet gravgaver til de gravlagte på de kirkeløse gravpladser.

Gravfundene giver således indblik i kristningsprocessen gennem gravgavernes amulet- og symbolværdi, omend klare tolkninger af disse abstrakte fænomener er vanskelige at foretage ud fra det arkæologiske fundstof. Nedenfor er begreberne amulet og symbol derfor ikke anvendt som snævert definerede begreber, og den samme gravgave kan falde ind under begge. Amulet er generelt anvendt om lykkebringende og ondtafværgende gravgaver, der antages at virke i kraft af, at de bæres tæt på kroppen. Mønter må anses for amuletter, da de dels repræsenterer ønsket om lykke på rejsen, dels muligvis er ondtafværgende i kraft af deres korspræg. Mønterne er de yngste gravgaver, der bruges på den nedenfor omtalte Ndr. Grødbygårdsgravplads. Processen fra de mange gravgaver til en enkelt mønt er her betegnet "amuletisering", men kunne også have været betegnet "symbolisering", da mønten således bliver symbol på tidlige tiders mange gravgaver. Begrebet symbol er netop anvendt for gravgaver, der her repræsenterer noget større eller en helhed. Skår i stedet for hele kar og endvidere muligvis i stedet for mad er symboler. Hertil kommer, at korsformede smykker og korsornamentik er symboler på den kristne tro.³

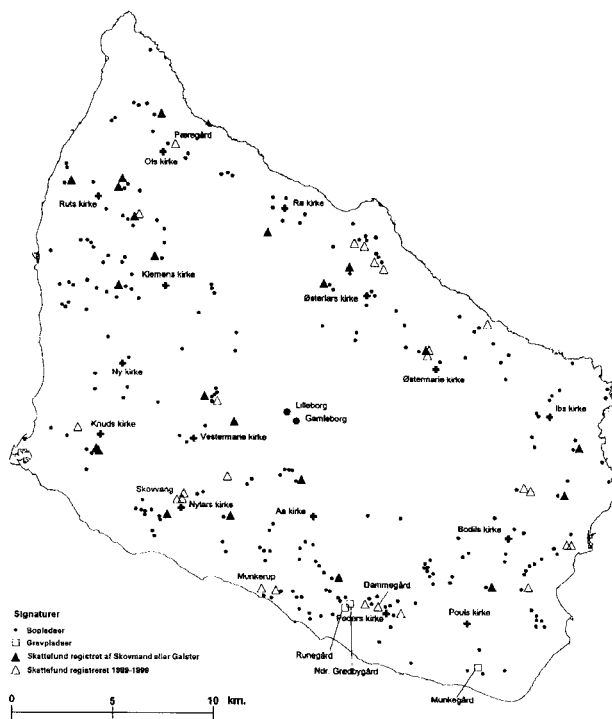

Fig. 2. Kort over Bornholm med bopladser, skattefund og gravpladser fra sen vikingetid/tidlig middelalder. Kortet er sammentegnet ifølge Skovmand 1942, Galster 1980, Nielsen 1995, Wagnkilde 2001. Navne på gravpladser, kirkenære skattefund samt en kystnær boplads er angivet.

2. Arkæologiske vidnesbyrd fra 1000-tallets Bornholm

Tre tidlige kristne gravpladser med gravgaver er undersøgt på Bornholm gennem de sidste årtier. To gravpladser er udgravet i Grødby i Åker sogn. Den ene gravplads ligger ved Runegård og har 27 østvestorienterede grave. Ifølge møntdateringer er denne lille gravplads forløberen for den anden og meget større gravplads ved Ndr. Grødbygård, som rummer 516 østvestorienterede grave (fig. 1).⁴ Runegårds-

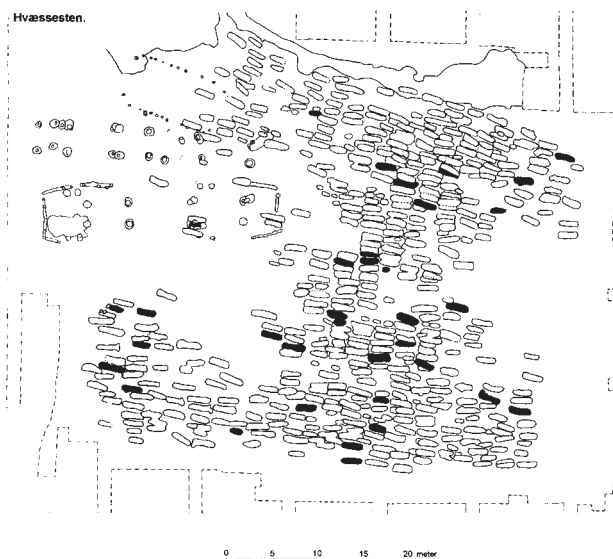
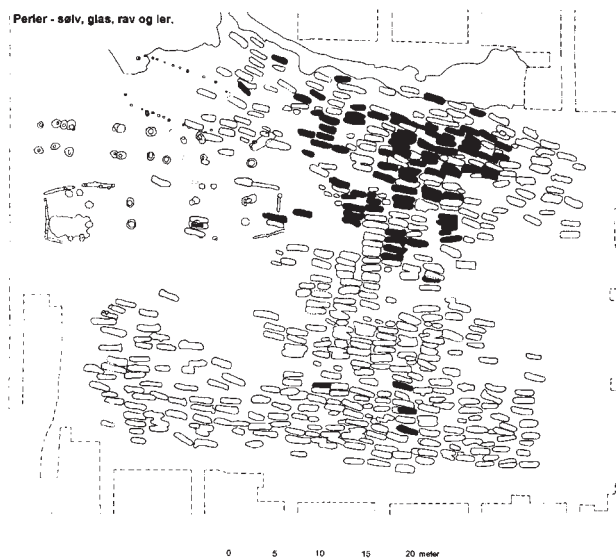

Fig. 3. Udbredelsen af de kønsangivende gravgaver: perler og hvæssesten.

gravpladsen omfatter sandsynligvis gravlagte fra en enkelt gård, mens Ndr. Grødbygårdsgravpladsen har et større opland. En tredje, stor gravplads er undersøgt ved Munkegård i Poulsker, hvor der antagelig oprindeligt har været ca. 400 østvestorienterede grave (fig. 2).⁵ Ingen af gravpladserne har spor efter kirker og hegn eller anden form for afgrænsning.

De store gravpladser må være begravespladser for et større område, idet der næppe i 1000-tallet har været flere gårde end de få nyere gårde, der ses i Grødby i dag. Grødbygårdene har således ikke selv kunnet huse så mange indbyggere, som der er tale om ifølge de mange begravelser. Gennem det sidste årti er bopladser fra netop 1000-tallet kortlagt af øens flittige amatørarkæologer – ofte med metaldektorer - ved recognoscering.⁶ Der kendes i dag over 300 gårdtomter, og jævnlige findes der sølvskatte fra

1000-tallet på disse bopladser. Genstandene i sølvskattene er samtidige og identiske med en del af de fund, der optræder i gravene. Således vidner sølvperler fra slaviske ørenringe, brudsølv, mønter og regulære, datérbare møntskatte i gravene om, at sølvet stammer fra samme vestslaviske miljø som sølvskattene på bopladserne.

Vedholdende myter om, at sølvskattene skulle være gravet ned i ufredstid, kan tilbagevises ved, at netop vendiske smykker findes både som amuletter i gravene og i og nær ved huse. Hvis smykkerne fremkaldte fjendebilleder, ville de næppe i dødens stund anvendes som gravgaver. Katastrofeteorien er da også en monokausal forklaring, der især bygger på Saxos beskrivelse af krigene med venderne under Valdemarerne, flere hundrede år efter 1000-tallets skattenedlæggelser og begravelser på Bornholm.

Fig. 4. Kniv med slavisk knivskedebe slag i grav 243.
Tegning: Lone Schiøts. 1:2.

Trods manglen på slaviske stednavne på Bornholm viser enkelte fund, at der har været om end ikke slaviske bosættelser på Bornholm, så i hvert fald enkelte indvandrere.

3. Gravpladsen ved Ndr. Grødbygård

Alle 516 østvestorienterede grave på gravpladsen ved Ndr. Grødbygård er undersøgt i perioden 1986-1993. I 61% af gravene forekommer gravgaver. Gravpladsen giver ved sin fordeling af gravgaver klart indtryk af at være kønsopdelt, hvilket også bekræftes af kønsbestemmelser forsigtigt foretaget på kranietræk (fig. 3).⁷ Bevaringsforholdene er p.g.a. den sandede undergrund for ringe til, at hele skeletter har kunnet registreres af en fysisk antropolog. Perler og spænder findes oftest i grave på gravpladsens nordligste halvdel, hvor skeletterne generelt er små og spinkle og derfor repræsenterer kvindeafdelingen. Hvæssesten af importeret skifer findes især på gravpladsens sydlige halvdel, hvor skeletterne er større og kraftigere og derfor angiver mandsafdelingen.⁸ Knive og kar findes såvel i kvinde- som i mandsgrave. Gravenes orientering og kønsopdelingen, der er gængs for Sydskandinavien i tidlig kristen tid, vidner om en gravplads underlagt kristen gravskik. De mange spædbørnsgrave, antaget ud fra gravstørrelser på ofte 50-60 centimeter, vidner også om kristent normsæt i forbindelse med gravlæggelser.

I Grødby kan indbyggernes tro dog ikke påvises gennem tilstedeværelsen af en kirke. Gravpladsen

omgives heller ikke af et kraftigt hegn, ej heller er en anden grænse, f.eks. en grøft, påvist, sådan som det kendes fra andre tidlige middelalderkirkegårde. I lighed med vikingetidsgårdene omkring og under Lisbjerg Kirke ved Århus er der også bebyggelsesspor fra vikingetid nær ved og under gravpladsen ved Ndr. Grødbygård. Om disse gårde ligesom gårdene i Lisbjerg har huset de stormandslægter, der omkring år 1000 anlægger de regulerede gravpladser, må stå hen i det uvisse. Mange forslag til forklaring af manglen på kirke og på en markeret afgrænsning af gravpladsen er fremført gennem årene. Her skal det blot nævnes, at bakkedraget med gravpladsen består af smeltevandssand, og at pløjningen af de lette jorde har været hård ved såvel gravene som øvrige anlægsspor i området.⁹ P.g.a. mange års stensamling på marken ville en kirke på stensyld ikke have mange chancer for at kunne erkendes i vore dage. De kirkeløse, kristne gravfelter er imidlertid fortsat en uløst gåde.¹⁰

4. Gravudstyr

Den hyppigste gravgave er en kniv, der fandtes i ca. halvdelen af gravene. Knivene er fint lamelsmedede ifølge baltisk knivtradition og med nøje udvælgelse af godt jern til ægstykket.¹¹ Størstedelen af knivene er kraftigt opskærpede og vidner om ihærdig brug og status som personlig følgesvend. Enkelte knive lå i skeder med såkaldte slaviske knivskedebe slag – et træk, der især kendes fra det vestslaviske område (fig. 4).¹² Om de gravlagte, der havde metalbeslåede

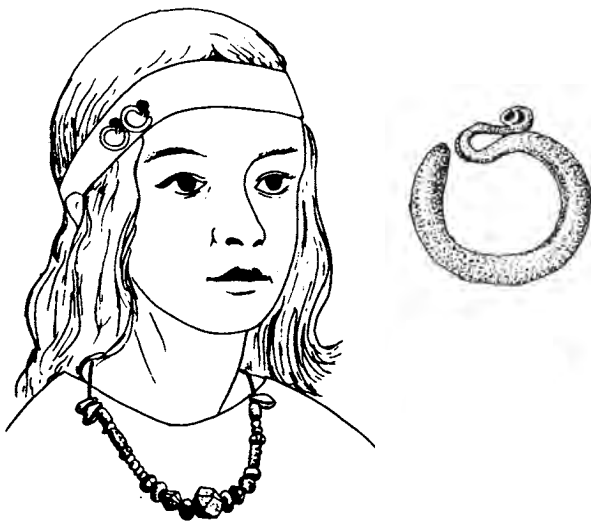

Fig. 5. "Schläfenring" i grav 561 samt rekonstruktion af hvorledes tindingeringene bæres. Tegning: Lone Schiøts, rekonstruktion efter Steen Tesch, Sigtuna 1991. 1:1.

knivskeder som gravgaver, virkelig er slaviske indvandrere kan ikke umiddelbart afgøres. Fra Bornholm kendes nu mere end 30 knivskedebeslag, og om end skedernes opdrevne bukkelrækker i simple mønstre er kendetegnende for det slaviske område, er de tynde blikbeslag lette at eftergøre.¹³ Beslagene eller en del af dem kan således være lavet lokalt. Et knivbeslag er prydet med et kors, som formentlig henviser til den gravlagtes kristne tro. Da vi fra Saxo ved, at Arkona med det hedenske slaviske tempel styrtes af Absalon i 1167, bliver korset i en grav fra 1000-tallet argument for, at knivskederne kan være udfærdiget på det kristne Bornholm.¹⁴

En enkelt grav indeholder dog med stor sandsynlighed en slavisk kvinde, at dømme ud fra fundet af en "Schläfenring" af bronze (slavisk tindingering) i

graven. "Schläfenringe" er ifølge fund af lignende, gyldne tindingeringe i dynastiske grave i Alt Lübeck tæt forbundet med etnicitet, så her kan være tale om en "førstegenerationsindvandrer" (fig. 5).¹⁵ En anden grav indeholder en lille "Schläfenring" af sølv, men da den er omgjort til et spænde, kan den have været i omløb i længere tid og har formentlig ikke sin oprindelige, slaviske "signalværdi". "Schläfenringe" er sjældne fund på Bornholm, idet der blot kendes otte eksemplarer. Oldsagstypen kan derfor ikke lægges til grund for antagelsen af en egentlig, slavisk indvandring.¹⁶

Slaviske sølvperler er almindelige i kvindegravene (fig. 6). Perlerne er brudstykker af slaviske, sindrige ørenringe og kan betegnes som "pars pro toto". Der forekommer også glasperler, lerperler og ravperler i gravene. Da perlerne ikke findes som kæder, men oftest ligger tæt ved den gravlagtes hals, tre eller fire stykker sammen og af forskelligt materiale, tillægges de symbolværdi fremfor egentlig smykkeværdi. I fem grave er en mønt rullet sammen til en perle, hvilket antyder, at her er tale om amuletter. Perlernes placering i gravene indicerer, at her ikke er tale om grav-

Fig. 6. Sølvblikperler og sølvtrådsperle fra grav 426, grav 459 og grav 627. Perlen fra grav 459 stammer fra en slavisk ørenring af typen "Tempelhof". Perlen fra grav 627 stammer også fra en slavisk ørenring. Tegning: Lone Schiøts. 1:1.

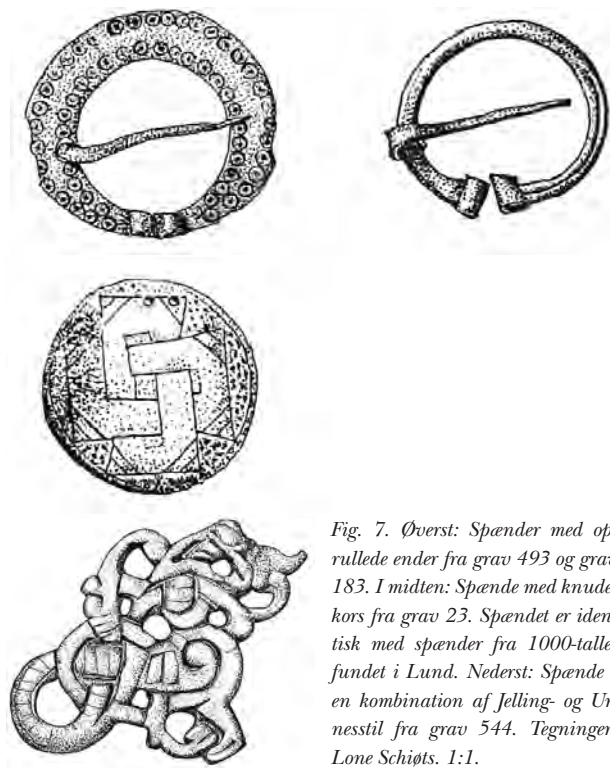

Fig. 7. Øverst: Spænder med oprullede ender fra grav 493 og grav 183. I midten: Spænde med knudekors fra grav 23. Spændet er identisk med spænder fra 1000-tallet fundet i Lund. Nederst: Spænde i en kombination af Jelling- og Urnesstil fra grav 544. Tegninger: Lone Schiøts. 1:1.

læggelser i stadstøjet, men at ligene derimod er blevet svøbt. Perlerne er muligvis først tilføjet ved begravelsen.

Bronzespænder fandtes i 30 kvindegrave. Almindeligst er simple spænder med oprullede ender, fæstnet i tøjet på brystet af den gravlagte (fig. 7). Enkelte spænder tiltrækker sig særlig opmærksomhed ved at være ornamenterede. Et spænde er således fladt og prydet med et fletkors, der sandsynligvis henviser til den gravlagtes tro. Spændet er identisk med spænder fundet i det kristne Lund, hvor typen via bylagens stratigrafi kan dateres til første halvdel af

1000-tallet.¹⁷ Det oprindelige spænde, der vidner om bornholmsk kontakt til metropolen Lund, er på et tidspunkt blevet forsynet med huller til ophængning, der antyder anvendelse som hængesmykke og amulet. Et andet bronzespænde peger med sin blanding af Jelling- og Urnesstil i et dragelignende slyngdyr tilbage mod den tidligste kristne tid i Danmark.¹⁸

I ni grave lå spinkle spænder, der gav indtryk af at være lavet til lejligheden og altså udfærdiget hurtigt til begravelsen. Spænderne er bl.a. lavet af en viklet sølvtråd, forsynet med bronzetorn, den ovenfor nævnte lille "Schläfenring" samt en sølvtråd formet til en ring med løs knude (fig. 8). De interimistiske spænder antyder igen, at det knapt så meget er spændernes funktions- og smykkeværdi som symbolværdien og måske amuletvirkningen, der tæller.

I 32 grave fandtes kar eller skår af "østersøkeramik" – slavisk inspireret keramik (fig. 9). Karrene, der er meget forskellige og formentlig udfærdiget lokalt, er jævnt fordelt i mands- og kvindegrave. Fund af skårflager i gravene viser, at de egentlige gravgaver er på retur, i og med at skårene lægges i gravene "pars pro toto". Symbolværdien med hensyn til mad-

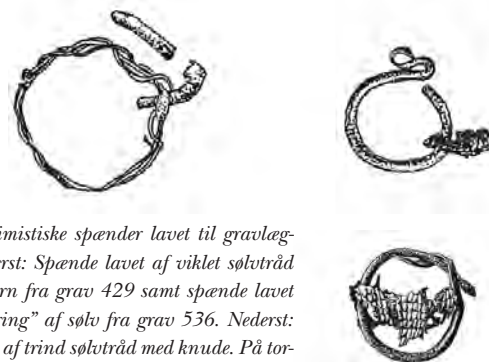

Fig. 8. Interimistiske spænder lavet til gravlæggelserne. Øverst: Spænde lavet af viklet sølvtråd med bronzetorn fra grav 429 samt spænde lavet af "Schläfenring" af sølv fra grav 536. Nederst: Spænde lavet af trind sølvtråd med knude. På tornen bevaret tekstil. Tegning: Lone Schiøts. 1:1.

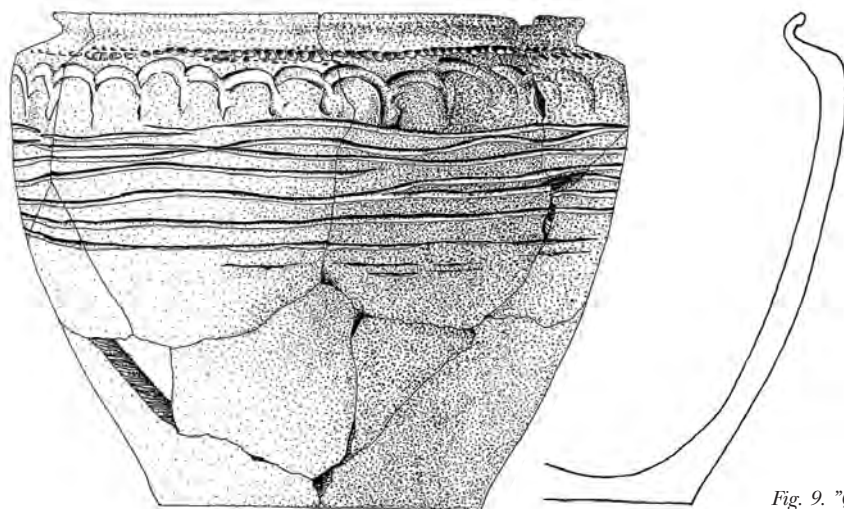

Fig. 9. "Østersøkar" fra grav 117. Tegning: Lone Schiøts. 1:2

eller drikkebeholdere er altså tilstrækkelig for såvel den nyligt afdøde som for hendes eller hans frænder.

Gravens form og de stereotype gravgaver vidner om en meget fastlagt gravskik, selv om der i gravene også findes et par fingerringe, et enkelt nålehylster, en lanse, en fiskekrog, en bjælde, flere sæt med pinacet, pren og øreske samt en le, en hammer og en nøgle. Et nøjere blik på gravgaverne i Grødby viser, at traditionen med at give gravgaver er ved at forsvinde endeligt. Gravgaverne repræsenterer ikke, som i tidligere tiders hedenske grave, stadstøj med prægtige smykkeopsætninger, ej heller våbenføre mænds udrustning.

"Amuletiseringen" af gravudstyret bekræftes yderligere gennem opregning af mønter, der dels forekommer som eneste gravgave, dels er fundet i kombination med de ovenfor beskrevne gravgaver. De fleste gravgaver er personlige ejendele, der kan betragtes som dragtudstyr. Knive må også regnes blandt

de helt personlige, vigtige ejendele. Skår, kar og mønter skal derimod ses som "ægte gravgaver", givet med den gravlagtes videre færden for øje. Da mønter blot i et par tilfælde er fundet sammen med kar, er det nærliggende at tænke sig, at netop disse "ægte gravgaver" repræsenterer den gravlagtes forplejning efter døden. Måske er mønterne også symbol på den gravlagtes eller den gravlagtes slægts velstand. Med tiden indskrænkes gravgaverne til kun at omfatte mønter for herefter næsten at forsvinde. Disse sidste "enlige" mønter kan altså tolkes som sammensmeltningen af madofre i kar eller madofre symboliseret ved enkelte skår samt slutningen på den tidlige kristne tids brug af amuletlignende smykker.

5. Mønter, skatte og datering¹⁹

Mønterne i 61 grave optræder hyppigst enkeltvis og ituklippede, dog har fire grave små skatte. Én skat er mønter i en lædertut, mens en anden foruden

mønter indeholder brudsølv. En tredje skat består af "venderpenninge" og kan ligesom gravene med "Schläfenringe" og knivskeder repræsentere slaviske indvandrere.²⁰ Mønterne er dateret til perioden mellem 991 og 1074, idet den ældste mønt er slået af den tyske konge, Otto med tilnavnet Adelheid, og den yngste er slået under den danske Svend Estridsen. Det er tidligere antaget, at mønterne fra 1000-tallet cirkulerede længe. Antagelsen hviler på studium af møntsammensætningen i skattefund, men de gravfundne mønter viser på grundlag af deres spredning på gravpladsen, at omløbstiden er ca. en generation. De ældste mønter ligger midt i gravfeltet, hvor gravlæggelserne i rækker antagelig har taget sin begyndelse, mens de yngste mønter ligger i kanten af gravfeltet. Spredningen af mønterne vidner således om gravpladsens "horisontale stratigrafi" (fig. 10). Trods spredningen af mønterne på gravpladsen med datering inden for et par generationer, må man dog være varsom med at anvende møntdateringer, da dateringerne jo altid er "post quem". Møntdateringerne er dog her særdeles kærkomne, da bevaringsforholdene i den sandede jord ikke lever organisk materiale til hverken dendrokronologisk eller ¹⁴C-datering.

De fire skatte ligger alle langs gravpladsens sydligste grænse og kan betegnes som "dødemandskatte". Fundet af disse skatte hos mænd leder tankerne hen på, at det kan være mænd, der har gravet de mange skatte ned i nærheden af bopladser. Skattene repræsenterer således ikke kvinders "husholdningspenge". Mændenes skatte puster atter liv i diskussionen om, hvorvidt skatte også på bopladserne graves ned p.g.a. økonomisk overskud eller er til brug efter det jordiske liv.²¹

Sammenholdes mønterne med de øvrige gravgaver, om end dateringerne er for få til at udgøre et

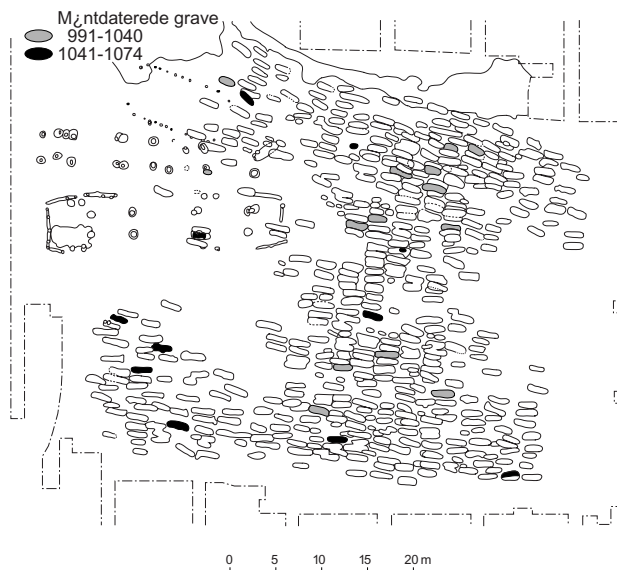

Fig. 10. Udbredelsen af snævert, møntdaterede grave.

statistisk belæg, ses, at udviklingen på gravfeltet i 1000-tallet går fra, at man giver mange personlige gravgaver til, at man blot lægger en enkelt mønt i graven (fig. 11).²² Hermed er "amuletiseringen" fuldstændig. En undersøgelse af mønternes placering i gravene viser, at mønterne ligger forskellige steder i gravene og måske endda anbragt i den åbne kiste ved begravelsen. De er ikke i noget tilfælde lagt i munden eller i hånden som tegn på, at Charonsmyten ligger til grund for møntgaven.²³ Mere prosaisk kan man sige, at skønt man formentlig er underlagt et regelsæt, der ikke indbefatter dragt og gaver, så overlever trangen til at drage omsorg for den døde vist gennem mønten. Nedlæggelse af mønter i enkelte grave fortsætter op gennem middelalderen, og folkeminder fra 1700-tallet nævner grav-

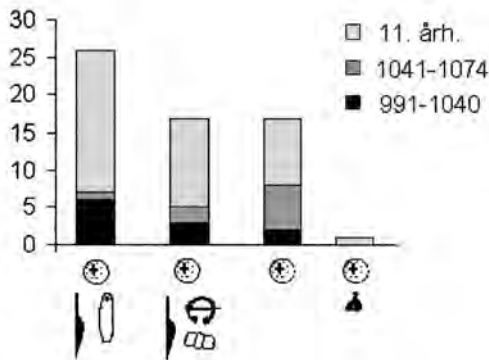

Fig. 11. Datering og gravgavekombination for 61 grave med mønter.

mønter - så helt forsvinder de ikke.²⁴ Mønter er således de længstlevende gravgaver, og møntskikken tager for alvor sin begyndelse her i 1000-tallet, hvor samfundet gradvist overgår til monetær økonomi. Sølv fra smykker samt barrer cirkulerer dog stadig i samfundet, og i en enkelt grav er blot et stykke snoet sølvtråd givet som gravgave. At mønter er amuletter, kan også tolkes ud fra de enkelte mønter, der er anvendt som perler.

6. Kønsbestemmelser, aldersbestemmelser og gravgavekombinationer

På grundlag af køns- og aldersbestemmelserne (se næste afsnit) kan kombinationerne af gravgaver undersøges i forhold til individgrupper. Generelt fik kvinder hyppigere gravgaver end mænd, og børn fik lidt sjældnere gravgaver end voksne.

Møntgravene viser, at mænd oftest har mønter i gravene (fig. 12). Mønterne forekommer hyppigst sammen med andre gravgaver. Kvinder har næsten ligeså ofte som mænd mønter i kombination med andre gravgaver, og ingen kvinder har blot en mønt.

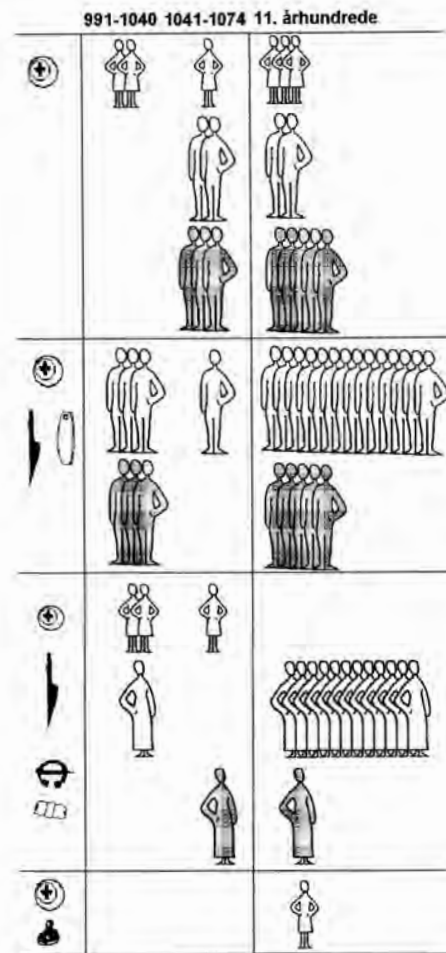

Fig. 12. Køns- og aldersfordeling samt gravgavekombination for 61 grave med mønter. Raster angiver, at graven er uden sikker kønsbestemmelse.

Børn har hyppigere kun en mønt end mønter i kombination med andre gravgaver, dog undtaget kar.²⁵ Børn er således mest "amuletiserede". Hvorvidt de mange møntfund hos børn betyder, at børn først er

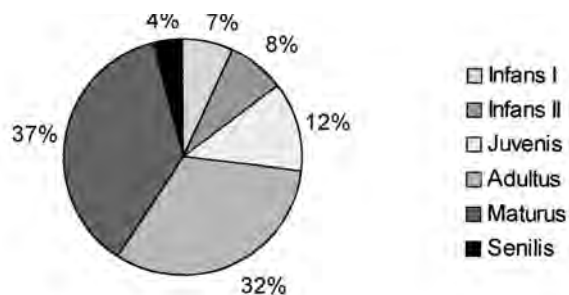

Fig. 13. Fordeling af grave ifølge aldersbestemmelser for 451 grave. Kategorier ifølge Sellevoold, Hansen & Jørgensen 1984.

værdige til gravgaver i en bestemt alder kan ikke afgøres. Ser man på de snævert møntdaterede grave, fremgår det, at det er i de yngste grave og af dem som oftest mandsgravene, der blot findes én mønt som gravgave. Skikken at give gravgaver bevares altså længst hos mænd. Hvorvidt dette betyder, at mænd er mest betydningsfulde og værdsatte i privatsfæren og bredt i samfundet, kan selvfølgelig diskuteres. Forholdet kan også skyldes, at mændene trods kristendommen ønsker at bevare gode forbindelser til de hedenske guder. Svarene på disse spørgsmål kan så lidt som begravelsessang og processioner udgraves.

7. Antropologiske vidnesbyrd

Bevaringsforholdene for knoglemateriale på gravpladsen ved Ndr. Grødbygård og på Bornholm generelt er p.g.a. manglende kalk i undergrunden dårlige. En detaljeret, antropologisk undersøgelse har således ikke kunnet lade sig udføre. Udgraveren har alligevel valgt at foretage en registrering af kranierne og tænderne, der næsten altid var bevarede. Registreringen er sket ud fra devisen: Hellere erhverve

nogle oplysninger om 1000-tallets indbyggere på Bornholm, end ikke erhverve nogle oplysninger fra det smuldrende skeletmateriale. Alders- og kønsbestemmelser samt sygdomsforekomster er derfor systematisk registreret, og den foreløbige fremlæggelse her skal give indtryk af materialets beskaffenhed og muligheder.

Aldersbestemmelser, gennem tandfrembrud og tandlid, har kunnet foretages hos 82% af 553 registrerede individer.²⁶ Af disse 82% udgør 15 % børn (fig. 13), dvs. der var 386 voksne individer.²⁷ Hertil kommer et antal grave uden skeletter, hvor gravenes længder er taget til indtægt for, om gravene har indeholdt børn eller voksne.²⁸ Sammenlignes aldersfordelingen med aldersfordelingen på en lidt yngre kirkegård i Holbæk ses nogenlunde samme mønster for voksne individer (fig. 14).²⁹ Kønsbestemmelse har forsigtigt kunnet foretages på 46% af de 553 individer. Mænd udgør 56%, og kvinder udgør 44%.

Som indikator for befolkningens generelle hel-

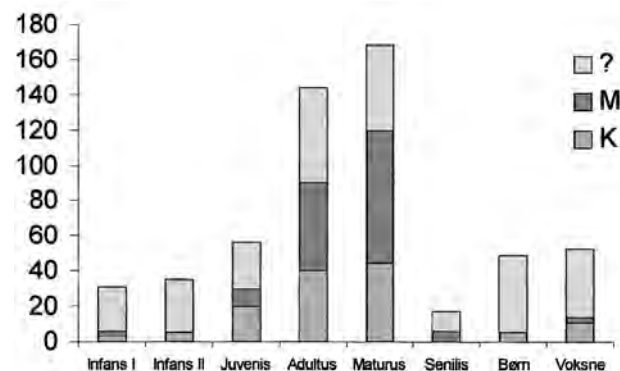

Fig. 14. Fordeling af grave ifølge alder og køn i 553 grave. De to søjler yderst til højre angiver grave, hvor størrelsen angiver alderen. Kategorier ifølge Sellevoold, Hansen & Jørgensen 1984.

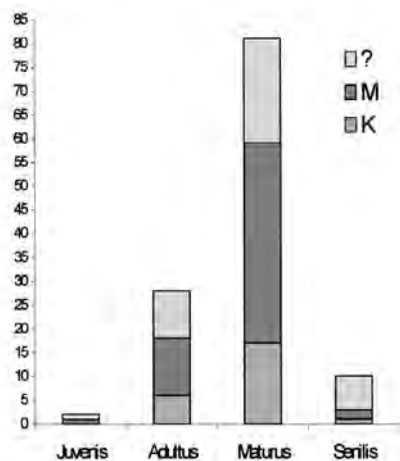

Fig. 15. Køns- og aldersfordeling hos 121 voksne med apical parodontitis eller parodontose. Kategorier ifølge Sellevold, Hansen & Jørgensen 1984.

bredtstilstand er optalt forekomsterne af apical parodontitis eller den lettere betændelsesform parodontose (fig. 15). 31% af de 386 voksne individer har denne lidelse, heraf er flest mænd. Den højere forekomst af infektionerne hos mænd kan muligvis forklares med mænds højere levealder. Huller i tænderne (caries) ses hos 16% af de 386 individer (fig. 16). En sammenligning med Holbækmaterialiet viser her, at cariesforekomsten i Grødby er meget lille. Forskellen kan dels forklares ved de to gravpladers forskellige datering, men forholdet mellem levevis på landet samt i byen spiller formentlig også ind. Sammenligningen viser også, at folk i Grødby først sent i livet får caries.

Sygdom under opvæksten er belyst gennem optælling af individer med emaljehypoplasier, dvs. defekter i tandemaljen, der kan skyldes sygdom eller fejlernæring på det tidspunkt, hvor emaljen dannes (fig. 17). Emaljehypoplasi ses hos 19% af 386 individer,

hvilket er meget lavt, hvis der sammenlignes med de nyligt fremlagte resultater fra jernaldergravpladsen ved Slusegård, ligeledes på Bornholm. Her er emaljehypoplasiforekomsten helt oppe på 43%.³⁰ Forekomsten på 19% i Grødby er det niveau for emalje-hypoplasier, der ses hos den nulevende befolkning.

Trods skeletternes dårlige bevaringstilstand er nogle få δ^{13} -målinger foretaget på skeletterne fra gravpladsen ved Ndr. Grødbygård samt den samtidige gravplads ved Munkegård i Poulsker sogn. Formålet var at undersøge, om man i tidlig middelalder havde været udprægede fiskespisere på Bornholm. Fra affaldsgruber på 1000-tallets bopladser på Bornholm kendes til store mængder ben fra sild og laks, et indicium på noget fiskespiseri. Bopladsernes placering viser, at indtagelsen af fisk er foregået såvel på kystnære bopladser som længere inde i landet.³¹ Resultaterne af δ^{13} -målingerne på skeletterne viste dog, at der ikke kunne spores bare den mindste hang til marin føde på 1000-tallets Sydbornholm.³² Dette negative resultat kan skyldes, at knoglerne er stærkt udvaskede, samt at kulstof-13 forholdene i Østersøen ikke kendes indgående.³³

Befolkningen som helhed ser ud til, ud fra kranieundersøgelserne samt enkelte observationer på lemme-knogler, at have levet fredeligt og relativt sundt. De angivne forekomster af parodontitis, caries samt diverse gigtlidelser er de gængse i middelalderen. Undtagelser er dog et enkelt, formodet tilfælde af sygdommen akromegali - hormonelt betinget storvækst af skelettets yderste led samt hoved og kæber. Kun én gravlagt har synlige spor efter vold i form af et voldsomt økse- eller sværdhug, der næsten har kløvet kraniet, men generelt set er det ikke en befolkning knækket af fjenders hærgninger.

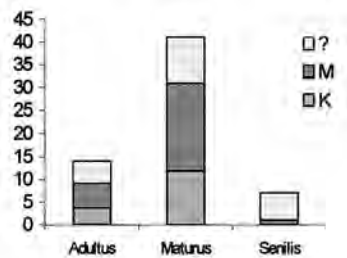

Fig. 16. Køn- og aldersfordeling hos 62 voksne med caries. Kategorier ifølge Sellevold, Hansen & Jørgensen 1984.

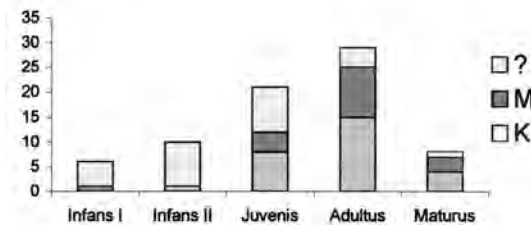

Fig. 17. Køn- og aldersfordeling hos 74 individer med hypoplasier. Kategorier ifølge Sellevold, Hansen & Jørgensen 1984.

8. Afslutning

Gravfundene viser "amuletiseringen" gennem "pars pro toto" for kar, smykker, mønter og brudsølv. Interimistiske spænder henviser også til symbolværdi fremfor funktionsværdi, ligesom kombinationen af forskelligartede perler. Gravene fra midten af 1000-tallet, der kun indeholder en mønt, viser "amuletiseringen" i sin yderste konsekvens. Mønterne som gravgaver er det længstlevende symbol for kvinders "søndagstøj" og mænds våbenudstyr. Amuletterne i form af mønter og små skatte bruges som gravgaver længst i mandsgrave, hvilket kan tolkes som, at mænd varetager pengesager og er familiernes overhoveder. Mændene indgår formentlig i samfundslivet og samfundsorganisationen på anden vis end kvinderne. Det er vanskeligt at afkode gravgavernes symbolværdi, men de vidner i hvert fald om omsorg og bekymring for den døde.

Gravgavernes placering angiver, at ligene har været svøbt, og gravenes orientering samt gravpladsens kønsopdeling viser, at her er tale om en kristen gravplads. Hvorvidt kristne behøvede jordisk gods i det kommende liv er selvfølgelig et åbent spørgsmål. De bornholmske gravgaver viser, at overgangen til kristendommen er en proces så lang, som det tager for

nye ideer at rodfæste sig i menneskesind. Muligvis bevares gravgaveskikken på Bornholm, som det også ses i de sent kristnede områder omkring Østersøen, fordi det lille og måske konservative samfund lå så langt fra bisp og konge i Skåne og det øvrige land.

Forholdet til slaverne er ifølge eksotiske gravgaver som slaviske knivskedebeslag og tindingeringe overordentligt fredeligt, og her ud fra må man tolke, at her er tale om blot enkelte indvandrere.

Myterne om venderne hærgen af bornholmske kyster modsiges også af, at der fornyligt på Bornholms sydkyst er fundet bopladser, hvilket rokker ved billedet af, at bebyggelsen p.g.a. krigsfare lå tilbagetrukket inde i landet.³⁴

De store, regulære gravpladser vidner med deres 400-500 grave om en velordnet samfundsstruktur i religiøs henseende. I spidsen for de 20 familier, som gravpladserne mindst må omfatte, står formentlig indflydelsesrige præster og bønder. Man kunne forvente, at disse stormænd havde bygget kirker nær deres gårde, men kirker på gravpladserne lader sig desværre ikke spore. Til gengæld fremgår det af skattefund nær ved flere af Bornholms kirker, at der før kirkebyggeriet boede rige stormænd på samme bakke, som de nuværende stenkirker knejser på.

Skal disse rigdomme sættes i forbindelse med etablering af endnu ikke påviste trækirker, ligesom tilfældet er det i Lisbjerg ved Århus? Betragter man sognestrukturen ses, at netop Åker sogn, med Ndr. Grødbygårdsgravpladsen i sognets udkant, er øens største med øens største kirke, Å kirke, som traditionelt er dateret til ca. 1150. Ndr. Grødbygårdsgravpladsen er, ifølge sin datering til 1000-tallet, enten forløberen for den nuværende begravelsesplads omkring Å Kirke eller mere sandsynligt en administrativ enhed, der udgør halvdelen af det nuværende Åker sogn. Sogneforskere angiver, at sognene i naboregionen Skåne først er endeligt etablerede i 1300-tallet.³⁵ Således kan de store gravfelter på Bornholm være vidnesbyrd om det første trin på vejen mod sognestrukturen, som den kendes i dag.

Med de bornholmske kristne – men kirkeløse – gravpladser, der er et konglomerat af forskellige begravelsestraditioner fra det baltiske område i 1000-tallet, er et kærkomment supplement til overgangstidens skriftlige kilder dukket frem. De mange materielle vidnesbyrd i form af amuletter viser glimt af tro og tanker i forbindelse med trosskiftet, men lyden af gråd og processioner er for altid forstummet.

Noter

1. Adam af Bremen 1968 s. 251-253.
2. Mønterne er foreløbigt bestemt af mus. insp., mag. art. Jens Christian Moesgaard, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet København.
3. Staecker 1999 s. 334. Her opregnes forskellige tolkninger af begreberne ifølge etnologer og religionsfilosoffer. Staecker indleder med citat af Wolfgang Goethe, der lyrisk beskriver det abstrakte begreb symbol: Das Symbol ist die Sache, ohne die Sache zu sein, und doch die Sache, ein im geistigen Spiegel zusammengezogenes Bild und doch mit dem Gegenstand identisch.
4. Gravpladserne ligger med en indbyrdes afstand på 300 meter,

- og er formentlig gravpladser, der skal tillægges samme bosættelseskompleks. Gravpladserne har Bornholms Museums journalnumre: BMR 677 (Runegård) og BMR 1399 (Ndr. Grødbygård).
5. Gravpladsen, der første gang er undersøgt i forbindelse med anlæggelse af Dueoddevejen i 1878, er beskrevet af Vedel 1886 s. 187, 308. Efterundersøgelser er i forbindelse med forskningsprojekt foretaget i 1997 og 1999 under j.nr. BMR 1071.
 6. Nielsen 1995 s. 126.
 7. Kranier og tænder er registreret af tandlæge Torben Pind i samarbejde med dr. odont. Verner Alexandersen og læge, ph.d. Niels Lynnerup, Antropologisk Laboratorium.
 8. Hvæssestenene er bestemt af dr. scient. Niels Hald, dr. scient. Asger Kenn Pedersen og ph.d. Arne Thorshøj, Geologisk Institut, København, 1998.
 9. Udgravningen af gravpladsen ved Ndr. Grødbygård, j.nr. BMR 1399 er foretaget ifølge Museumslovens § 26.
 10. En publikation med detaljeret fremlæggelse af 1000-tallets gravpladser på Bornholm er under udarbejdelse. Den er baseret på resultaterne af forskningsprojektet: Gravskikke i tiden omkring kristendommens indførelse i Østersøområdet med udgangspunkt i en analyse af kristne, bornholmske gravpladser med gravgaver. Projektet blev finansieret af Statens Humanistiske Forskningsråd, Det Arkæologiske Nævn og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat.
 11. Knivene er analyseret af adjunkt ph.d. Henriette Lyngstrøm og fremlagt i hendes ph.d.-afhandling 1997.
 12. Knorr 1938 s. 531.
 13. Wagnkilde 1999 s. 13.
 14. Endnu en knivskede med et indridset kors er fundet i en kvindegrav ved efterundersøgelsen i 1997 af gravpladsen ved Munkegård i Poulsker. J.nr. BMR 1071x66.
 15. Müller-Wille 1996 s. 20.
 16. Wagnkilde 1999 s. 15.
 17. Stenholm 1976 s. 295; Staecker 1998 s. 21.
 18. Spændet er forelagt ph.d. Iben Skibsted Klæsøe, som venligt har meddelt, at der ikke findes umiddelbare paralleller til smykket i Norden.
 19. Som note 2.
 20. Muligheden for endnu en vendisk grav, påvist gennem mønters herkomst, er påpeget af ph.d. Christoph Kilger, Stockholm.
 21. Jonsson 1982 og Zachrisson 1998 - begge generelt diskuterende.
 22. Møntfundene fra gravene ved Ndr. Grødbygård er fremlagt og diskuteret ved symposiet: Gods, Graves and Numismatics, Cam-

- bridge. Wagnkilde in print.
23. Grinder-Hansen 1988 s. 120, Wagnkilde in print.
 24. Møller 1940, s. 163-171.
 25. Ved børn forstås individer, yngre end 12/14 år (infans I og II). Selleveld, Hansen & Jørgensen 1984.
 26. Individantallet på gravpladsen er 553 i 516 grave.
 27. Forskningsprofessor Jesper Boldsen har påpeget, at andelen af børn er meget lille, hvilket kan skyldes, at spædbørns skeletter ikke er erkendt i voksengrave, og at højtliggende barnegrave kan være bortpløjede.
 28. Manglende skeletter i enkelte lange grave skyldes pløjning.
 29. Jørgensen 1997 s. 227.
 30. Alexandersen 1996 s. 207.
 31. Høier 1997.
 32. Målingerne er udført af samt diskuteret med dr. scient. Kåre Lund Rasmussen, Nationalmuseet. København, 1998. Prøvenumre: K-6865-6869, K-6896-6900.
 33. Fejlkilder til ¹³C drøftet mundtligt med professor Erle Nelson, Simon Fraser University, Vancouver, Canada, der deltager i Greenland Isotope Projekt (Isotoper og kost).
 34. Bopladsen Munkerup i Åker sogn ligger blot 200 meter fra kysten. J.nr. BMR 2255.
 35. Anglert 1995 s. 184.
- * Tak til læge, ph.d. Niels Lynnerup, Antropologisk Laboratorium for konstruktive kommentarer til manuskriptet.

Litteratur

- Adam af Bremen: *De hamburgske ærkebispers historie og Nordens beskrivelse*. Oversat af Carsten L. Henriksen. København 1968.
- Alexandersen, Verner: Tænderne i det ubrændte skeletmateriale. *Slusegårdsgravpladsen IV*. Red. Birgit M. Rasmussen, Søren H. Andersen & Poul Kjærsum. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XIV, 4. Århus 1996, s. 191-217.
- Anglert, Mats: *Kyrkor och herravälde*. Lund Studies in Medieval Archaeology 16. Lund 1995.
- Christensen, Peter Birkedahl & Erik Johansen: En handelsplads fra yngre jernalder og vikingetid fra Sebbesund. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1991, s. 199-230.
- Cinthio, Hampus & Jesper L. Boldsen: Patterns of Distribution in the Early Medieval Cemetery at Löddeköpinge. The Löddeköpinge Investigation IV. *Meddelanden från Lunds universitets histo-*

- riska museum* 1983-1984. New Series vol. 5, 1984, s. 116-127.
- Galster, Georg: Vikingetids møntfund fra Bornholm. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1980, s. 5-246.
- Galster, Georg & Jørgen Steen Jensen: The Löddeköpinge Investigation III: The Coins from the Löddeköpinge Cemetery. Appendix I. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1979-80. 1980 s. 124-127.
- Grinder-Hansen, Keld: Penge til færgemanden? *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1988, s. 115-126.
- Høier, Henrik: *Bornholms bopladsfauna i sen vikingetid. Et arkæozoologisk bidrag til belysning af Bornholms bopladsfauna i 1000-tallet e. Kr.* Upubliceret cand.phil. speciale, Københavns Universitet 1997.
- Hårdh, Birgitta: *Silver in the Viking Age. A Regional-Economic Study*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° No. 25. Stockholm 1996.
- Jeppesen, Jens & Hans Jørgen Madsen: Trækirke og stormandshal i Lisbjerg. *Kuml* 1988-89, 1990, s. 289-308.
- Jonsson, Kenneth: Myntcirkulation på Gotland under vikingetid – för och emot. *Nordisk numismatisk unions medlemsblad* 1982 nr. 4, s. 62-64.
- : Myntcirkulation på Gotland m. m. *Nordisk numismatisk unions medlemsblad* 1982 nr. 4, s. 69-72.
- Jørgensen, Jørgen Balslev: Skeletfundene fra den middelalderlige St. Nicolai Kirkegård. *Ahlgade 15-17, Holbæk. En arkæologisk og historisk undersøgelse fra 1200 til nutiden*. Red. Else Asmussen. = (*Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1994-95). København 1997, s. 225-262.
- Jørgensen, Jørgen Balslev & Jan Jakobsen: Katalog over de gravfundne skeletter fra Ahlgade 15-17, Holbæk. *Ahlgade 15-17, Holbæk. En arkæologisk og historisk undersøgelse fra 1200 til nutiden*. Red. Else Asmussen. = (*Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1994-95). København 1997, s. 301-330.
- Kieffer-Olsen, Jakob: *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark. 8 kirkegårdsudgravninger*. Højbjerg 1993.
- Knorr, Hermann: Die slawischen Messerscheidenbeschläge. *Manus* 30, 1938, s. 479-545.
- Lund, Niels (red.): *Ottar og Wulfstan, to rejsebeskrivelser fra vikingetiden*. Roskilde 1983.
- Lyngstrøm, Henriette: Vikingers Kniv. *Humaniora* nr. 2, 1993, s. 27-31.
- : *Forhistoriske jernknive i Danmark. Analyseresultater af 7 knive fra gravene ved Ndr. Grødbygård*. Upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 1997.
- Müller-Wille, Michael: Mittelalterliche Grabfunde aus der Kirche

- des slawischen Burgwalles von Alt Lübeck. Zu dynastischen Grablegen in polnischen abodritischen Herrschaftsgebieten. *Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse*. Mainz 1996, s. 3-62.
- Møller, J. S: *Fester og Højtider i gamle Dage. Skildringer fra Nordvestsjælland med Forsøg på Tydinge*. Bd. I. Fødsel - Bryllup - Død. Holbæk 1929.
- : *Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering. Fra Svangerskab til Daab og Kirkegang*. København 1940.
- Nielsen, Finn Ole: Middelaldergårde på Bornholm. *Hikuin* 21, 1995, s. 125-138.
- Rimberti Vita Anskarii. *Fontes saeculorum noni et undecimi historiam Ecclesiae Hammaburgensia necnon imperii illustrantes = Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches*. Udg. v. Werner Trillmich & Rudolf Buchner. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters Bd. XI. Berlin 1961, s. 1-133.
- Selleveold, Berit Jansen, Ulla Lund Hansen & Jørgen Balslev Jørgensen: *Iron Age Man in Denmark. Prehistoric Man in Denmark Vol. III. Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bd. 8*. København 1984.
- Skovmand, Roar: De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1942, s. 1-275.
- Staecker, Jörn: Mission och tidig kyrkopolitik. Metropolis Daniae. Ett stycke Europa. *Kulturen* 1998, s. 13-26.
- : *Rex regum et dominus dominorum. Die wikingereitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden*. Lund Studies in Medieval Archaeology 23. Stockholm 1999.
- Stenholm, Leif: Dräkttillbehör och smycken. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Red. Anders W. Mårtensson. *Archaeologica Lundensia. Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae VII*. Lund 1976, s. 293-305.
- Tesch, Steen (red.): *Makt och Människor i Kungens Sigtuna. Sigtuna-grävningen 1988-90*. Sigtuna 1991.
- Thunmark-Nylén, Lena: Churchyard finds from Gotland (11th-12th centuries). *Archaeology East and West of the Baltic. Papers from the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium. Sigtuna, May 1991*. Ed. Ingmar Jansson. Stockholm 1995, s. 161-194.
- Valk, Heiki: The Burial Grounds of Estonian Villages from the 13th to the 18th Centuries. Pagan or Christian? *Tor* vol. 24, 1992. 1993, s. 203-228.
- : Reflections of folk-religion and beliefs in Estonian burial customs of the 13th-19th centuries. Archaeology, folklore and written data. *Archaeology East and West of the Baltic. Papers from the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium. Sigtuna, May 1991*. Ed. Ingmar Jansson. Stockholm 1995, s. 131-154.
- Vedel, Emil: *Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*. København 1886.
- Vedel, Emil: *Bornholms Oldtidsminder og Oldsager. Efterskrift*. København 1897.
- Wagnkilde, Hanne: Slaviske træk i bornholmske grave fra tiden omkring kristendommens indførelse. En oversigt over gravpladser og skattefund fra 1000-tallet på Bornholm. *META, medeltidsarkeologisk tidsskrift* nr. 2, 1999, s. 1-20.
- : Slawische Einflüsse in Bornholmer Gräbern aus der Zeit der Einführung des Christentums im 11. Jh. *Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa* Bd 11. Red. Christian Lübke & Ole Harck. Geisteswissenschaftlichen Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas e. V. Leipzig. Stuttgart 2001.
- : Coins in grave and hoard contexts in 11th century Bornholm, Denmark. *Transformation of the Roman World*. Beretning fra symposiet Gods, Graves and Numismatics, Cambridge marts 1999. Leiden. In print.
- Wagnkilde, Hanne & Torben Pind: Tæt på 1000-tallets indbyggere i Aaker sogn. Gravpladser fra tidlig kristen tid ved Ndr. Grødbygård. *Bornholmske Samlinger* rk. III, bd. 10, 1996, s. 167-186.
- Watt, Margrethe: Huse og grave fra vikingetid ved Runegård i Grødby. *fra Bornholms Museum* 1982. 1984, s. 25-34.
- Zachrisson, Torun: *Gård, gräns, gravfält. Sammenhang kring ädelmetaldépåer och runstenar från vikingatid och tidligmedeltid i Uppland och Gästrikland*. Stockholm Studies in Archaeology 15. Stockholm 1998.
- Ægidius, Jens Peter (oversætter): *Knytlinge Saga. Knud den Store, Knud den Hellige, deres Mænd, deres Slægt*. København 1977.
- Östergren, Majvor: *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som bopladsindikation*. Thesis and Papers in Archaeology 2. Stockholm 1989.